

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЗЛОЧИНЦЯ ТА ВЧИНЕНИХ НИМ ЗЛОЧИНІВ

Маланчук П.М.

Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

Шелест О.М.

Сумський державний університет

У статті розглянуто питання криміналістичної характеристики особи неповнолітнього злочинця та актуальні проблеми криміналістичної оцінки вчинення злочину таким суб'єктом. Акцентується увага на соціально-психологічних аспектах формування особи неповнолітнього злочинця, що допомагає планувати й проводити ефективну діяльність з протидії вчиненню злочинів неповнолітніми. За допомогою юридичної літератури здійснено аналіз основних підходів до вирішення проблем криміналістичної характеристики неповнолітньої злочинності та вдосконалення шляхів розслідування таких злочинів.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, криміналістична характеристика, аналіз елементів криміналістичної характеристики злочинів, розслідування злочинів.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні наявна велика проблема чіткого розуміння сутності криміналістичної характеристики злочинів, вчинених неповнолітніми та якісній протидії злочинності неповнолітніх.

Злочинність неповнолітніх завжди була і залишається однією з найбільш актуальних соціально-правових проблем нашого суспільства. Дослідження соціально-психологічного аспекту як причини вчинення злочину неповнолітнім, надасть змогу розробити й обґрунтування шляхів вирішення поставленої проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему надання криміналістичної характеристики особи неповнолітнього злочинця та вчинення ним злочину досліджували такі вчені криміналісти: І.О. Возгірін, Н.І. Клименко, Л.Я. Драпкін, Е.Ф. Побегайло, Е. Дюркгейм, З.В. Баєрюнас, Ф.В. Глазирін, О.Н. Колесніченко, Г. Гончаренко, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, М.Г. Коршик, С.С. Степичев та багато інших.

Мета статті. Проаналізувати основні підходи криміналістичної характеристики неповнолітнього злочинця, виявити найвагоміші причини протиправної поведінки та висвітлити особливості криміналістичної оцінки таких злочинів, з метою практичного застосування при розкритті таких видів злочину.

Виклад основного матеріалу. Загалом, криміналістика – наука про закономірності злочинної діяльності та її відображення в джерелах інформації, які слугують основою для розробки засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки і використання доказів з метою розкриття, розслідування, судового розгляду та попередження злочинів. В юридичних джерелах під криміналістичною характеристикою розуміють систематизований опис даних про загальні, типові ознаки, обставини та інші характерні риси певного виду (групи) кримінальних правопорушень. У свою чергу, криміналістика в плані опису особи злочинця, тісно взаємопов'язана з кримінологічною характеристикою. В.Ф. Глазирін у своїй праці зауважив, що криміналістичне вивчення особистості злочинця проводиться для отримання необхідних даних задля успішного розкриття

злочину, вибору та застосування найбільш ефективних тактичних прийомів, вчинення на злочинця потрібного виховного впливу [1, с. 6].

Особа злочинця, у тому числі неповнолітнього, є вагомою складовою всієї системи елементів у криміналістичній характеристиці. Слід зазначити, що неповнолітні злочинці становлять своєрідну типологічну групу, відрізняються від дорослих злочинців не лише за характером і ступенем суспільної небезпечності вчинюваних злочинів, а й за особливостями особи, яка характеризується недостатньою соціальною зрілістю, незавершеністю інтелектуально-вольового розвитку. За дослідженнями З.В. Баєрюнас, неповнолітні, які вчиняють суспільно-небезпечні діяння, часто виховуються в неповних або неблагополучних родинах, де не цінують або мало шанують моральні цінності, характеризуються конфліктами і лайками та намагаються регулювати поведінку дітей лише через покарання [5, с. 53].

Для більш повного розуміння, що саме являє собою криміналістична характеристика неповнолітнього злочинця та злочинів, які ним вчиняються, ми пропонуємо вам розглянути такі закономірності такого виду злочину, як вбивство:

1. Місце вчинення вбивств у 70% випадків обиралось неповнолітніми випадково.

2. Типи жертв вбивств, вчинених неповнолітніми: 1) потерпілі, поведінка яких спрямована на протидію правопорушникові (як правило, вони зі злочинцями не знайомі) – 11%; 2) потерпілі, дії яких не перебувають у причинному зв'язку зі вчиненням злочину (нейтральна поведінка) – 30%; 3) потерпілі з віктимною поведінкою (негативною, аморальною, провокаційною) – 59%.

3. Простежується зв'язок між вибором способу вчинення злочину та індивідуальними особливостями потерпілого (рівнем його фізичного розвитку), кількістю потерпілих та взаєминами зі злочинцем.

Основною проблемою у вивченні особи є вивчення співвідношення біологічного і соціального, тобто вродженого і набутого. В останні роки зростає кількість злочинів, які вчинюються неповнолітніми з психічними аномаліями, як приклад вроджених причин, що сприяють формуванню

протиправної поведінки, адже вони здатні породжувати такі негативні якості, як жорстокість, агресія. Набувте, у свою чергу може характеризуватися з боку буденного дозвілля підлітка, його соціального оточення та кола його інтересів. На нашу думку, при вивченні цього питання слід звернути увагу на особливості перехідного віку, який відіграє не останню роль у формуванні особи, зокрема особи злочинця [2, с. 85].

Можна вважати, що актуальність дослідження особи неповнолітнього злочинця складає саме подальше застосування таких знань у вирішенні конкретних ситуацій, злочинів, що вчиняються неповнолітніми. Це в свою чергу і включає криміналістичну та кримінологічну характеристику особи злочинця, яка спирається на соціально-психологічні фактори формування особи неповнолітнього злочинця: вплив сім'ї; недоліки у шкільному вихованні, бездоглядність і безпритульність, особливості перехідного віку; психічні аномалії, які є підґрунтям виникнення соціально-психологічної деформації особи, тощо.

Актуальною проблемою при дослідженні питання криміналістичної характеристики неповнолітніх правопорушників, є недостатність реальних фактів та зафіксованих ситуацій, що перешкоджає аналізу злочинних дій, вчинених такими суб'єктами. Порівняно з дорослою злочинністю, для злочинності неповнолітніх характерна підвищена латентність, оскільки багато злочинів, які вчиняються неповнолітніми, дорослими сприймаються як пустощі через недостатню соціальну зрілість (наприклад, крадіжки у сім'ї, сусідів, навчальних закладах, хуліганські бійки, відібрання грошей та речей у молодших). Через те, що цьому не надається належного значення або через небажання «виносити сміття з хати», про такі дії, як правило, дорослі не повідомляють органи внутрішніх справ [3, с. 102].

Повертаючись до питання криміналістичної характеристики злочинів, які вчиняються неповнолітніми особами, на основі праць таких вчених криміналістів, як Н.С. Юзікова та Н.І. Малихіна можна виділити певні закономірності злочинної діяльності неповнолітніх, такі як:

1. злочинам, вчиненим неповнолітніми, зазвичай не властива попередня підготовка, а також вжиття заходів з приховування слідів злочину;

2. відсутність попередньої підготовки впливає на вибір неповнолітніми знарядь вчинення злочину, якими найчастіше є побутові речі або предмети, підібрані ними поблизу місця події;

3. переважну кількість злочинів неповнолітні вчинюють у другій половині дня та у темний час доби, що пояснюється можливістю зникнути з місця події у темний час;

4. найпоширенішими місцями вчинення неповнолітніми певних видів злочинів є під'їзди та двори, мікрорайони шкіл і училищ, приміщення гуртожитків, а крадіжки найчастіше здійснюються з приватних будинків, квартир, кіосків, магазинів тощо [6, с. 185].

Як для характеристики особи злочинця дорослого віку, так і для неповнолітнього з метою встановлення особи злочинця широко використовуються виявлені на місці злочину сліди пальців рук, кров, слина, сперма та інші виділення організму людини, а також риси його зовнішності, різні фі-

зичні дані, професійні навички та ознаки, що відбилися на об'єктах матеріальної обстановки. Д.А. Патрелюк дійшов висновку, що на вчинення діяння неповнолітніми загалом вказують такі сліди:

1. залишені, викинуті, загублені особисті речі, за якими можна визначити вікову групу правопорушників (наприклад, окружність голови за шапочкою або розмір залишеної рукавички);

2. невеликі розміри отворів, крізь які відбулося проникнення до приміщення;

3. сліди зубів на продуктах харчування, на виплунутій жувальній гумці;

4. особливості слідів рук і взуття, зокрема їх розмір, тощо [5, с. 45].

Варто також зауважити, що неповнолітні під час вчинення кримінального правопорушення або після його вчинення, як правило, вживають доволі елементарних заходів з приховування слідів злочинних дій, що зазвичай полягають у знищенні або маскуванні явних слідів злочину на одязі і тілі (замивання плям крові, чищення штанів, приховування викраденого майна у підвалах, на горищах, у споруджуваних або зруйнованих будинках, лісопосадках тощо).

Проте, у випадку вчинення злочину групою неповнолітніх осіб або групою, до складу якої входять підлітки та дорослі особи, частіше проводиться підготовка до нього: розподіл злочинних функцій, підшукування знарядь злочину, проведення розвідувальних (найчастіше мінімальних) дій, вибір механізму злочинного посягання, способу приховування злочину.

Відповідно до вищезазначеного, можна стверджувати, що іноді неповнолітні з метою відведення від себе підозри щодо причетності до злочину готують алібі, для чого заздалегідь звертаються до однолітків або інших знайомих осіб з проханням підтвердити факт їхнього перебування під час вчинення злочину в іншому місці.

Повертаючись до питання криміналістичної оцінки особи неповнолітнього злочинця, слід звернути увагу на таку тенденцію, як соціально-демографічні та психофізіологічні ознаки, що становлять собою певну групу ознак, які допомагають в криміналістичній характеристиці.

Соціально-демографічні ознаки. Вбивства вчиняються в основному неповнолітніми чоловічої статі (92%), серед яких у віці до 14 років – 11%, від 14 до 15 років – 68%, від 16 до 18 років – 21%. Рівень інтелекту у неповнолітніх осіб, які вчиняють вбивства, доволі низький. 81% з них не мали постійних джерел доходу, але на облік у службі зайнятості як безробітні не перебували. 53% неповнолітніх досліджуваної категорії проживали в неповних родинах. Більшість неповнолітніх мали засуджених родичів, проживали не в повних родинах, один або обоє батьків вживали спиртні напої. Така статистика наводить на думку, що сліди злочинів такі особи не намагаються приховати або роблять це безуспішно.

Психофізіологічні ознаки. Неповнолітніх злочинців характеризує такі негативні риси, як агресивність (86%), брутальність (65%), облудність (54%), лінь (25%), злість та нахабність (30%), жадібність, цинізм, егоїзм, мстивість (20%). 64% засуджених мали черепно-мозкові травми.

На нашу думку, слід виокремити ще одну тенденцію в криміналістичній характеристиці

неповнолітньої злочинності як те, що такий вид злочинності має здебільшого груповий характер. Це пов'язано з їх психо-фізіологічними і соціально-груповими особливостями. Підліток, особливо соціально неблагополучний, завжди тягнеться до сили, а об'єднання в групи набагато її збільшує. Злочинні групи неповнолітніх відрізняються високою кримінальною активністю й мобільністю. Вони здатні в найкоротші терміни змінювати спрямованість і характер злочинної діяльності, час і місце злочинних посягань.

В. Ф. Пирожков у своїй роботі одним з вагомих факторів криміналістичного аналізу злочинності неповнолітніх наголошує на тому, що особливим є зв'язок групової злочинності не-повнолітніх з алкоголізмом. Зв'язок цей прямий і зворотній. Алкогольні ексцеси неповнолітніх – це і способи дорослого самоствердження, проведення дозвілля, вільного спілкування. Вони – групові за своїм характером. Навряд чи можна зустріти випадки, коли підлітки вживали алкоголь поодиночі [7, с. 50–53].

Є декілька механізмів зв'язків злочинності неповнолітніх з алкоголізмом, а саме:

1) вчинення злочинів у стані алкогольного сп'яніння, за формулою: алкогольне сп'яніння – втрата соціального контролю – злочин;

2) вчинення злочинів у тверезому стані, але для видобутку коштів на придбання алкоголю, за формулою: потреба в алкоголі – корисливий злочин – алкогольне сп'яніння;

3) потреба в самостверженні – груповий алкогольний ексцес – груповий злочин;

4) систематичне пияцтво – алкогольна хвороба – систематичні корисливі злочини – систематичне пияцтво.

Відповідно до зазначеного, можна стверджувати, що вдосконалення шляхів розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми має на меті виконання всіх елементів, що становлять криміналістичну характеристику:

- особа злочинця;
- способи та знаряддя вчинення злочину;
- обстановка вчинення кримінального правопорушення (відомості про час та місце його вчинення);
- слідова картина;
- особа потерпілого. Що стосується останнього, то важливого значення набуває також

криміналістичний аналіз особи потерпілого. Це пояснюється тим, що на початковому етапі розслідування злочину, зокрема й вчиненого неповнолітньою особою, доволі часто саме потерпіла особа виступає одним із основних джерел отримання інформації, використання якої сприяє швидкому його розкриттю [4, с. 13].

Висновки. Відповідно до вищезазначеного можна стверджувати, що злочинність неповнолітніх є різновидом більш загального соціального феномену – злочинності в цілому, тому, закономірно, що їй притаманні всі змістовні ознаки останньої.

Криміналістична характеристика особи неповнолітнього злочинця як об'єкт дослідження у криміналістиці тісно взаємопов'язана з кримінологією та являє собою елемент криміналістичної характеристики злочинів, який становить собою загальну модель особистості людини, що вчинила злочин, з притаманними їй біологічними, психологічними і соціальними властивостями, ознаками, що беруть участь у процесі детермінації механізму злочину, зумовлюють особливості його відбивних можливостей та процесу слідоутворення і разом з тим відчують на собі й відображають вплив інших осіб, предметів і процесів, що взаємодіють з ними.

Ми вважаємо, що особливе практичне значення для розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми особами, які розкриваються криміналістичною характеристикою, становлять такі елементи:

- виявлення взаємозв'язку між структурними елементами характеристики (спосіб – особа злочинця, спосіб – сліди тощо);
- побудови і висунення версій;
- планування розслідування;
- розробки особливостей тактики провадження слідчих (розшукових) дій;
- розробки криміналістичної профілактики злочинів.

Отже, висвітлення особливостей криміналістичної характеристики злочинів, вчинених неповнолітніми особами та криміналістичний аналіз особи неповнолітнього злочинця, надає практичну змогу оптимізувати розслідування таких злочинів та проводити ефективну діяльність з протидії злочинним проявам неповнолітніх.

Список літератури:

1. Глазирин Ф.В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий / Глазирин Ф.В. – Свердловск, 1973. – 156 с.
2. Гишинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я. Гишинский – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с.
3. Долгова А.И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних / Долгова А.И. – М.: Изд-во «Юридическая литература», 1981. – 153 с.
4. Лукьянчиков Е.Д. Особенности расследования преступлений несовершеннолетних: учеб. пособ. / Е.Д. Лукьянчиков. – К.: Освіта, 1990. – 51 с.
5. Патрелюк Д.А. Розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених неповнолітніми: навч. посібник / Д.А. Патрелюк. – Донецьк: ФОП «Лопатніков С.Г.», 2012. – 221 с.
6. Протидія злочинності неповнолітніх в Україні (теорія і практика): наук.-практ. посіб. / [Попов Г.В., Мозгова В.А., Шевченко Я.М. та ін.]. – К.: Алерта, 2014. – 230 с.
7. Пирожков В. Ф. Кримінальна психологія / В.Ф. Пирожков. – М.: Ось-89, 2007. – 704 с.
8. Рыбальская В.Я. Проблемы борьбы с преступностью несовершеннолетних: [учебное пособие] / В.Я. Рыбальская. – Иркутск: Издательство Иркутского ун-та, 1994. – 200 с.

Маланчук П.М.

Учебно-научный институт права
Сумского государственного университета

Шелест О.М.

Сумской государственной университет

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО ПРЕСТУПНИКА И СОВЕРШЕННЫХ ИМ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы криминалистической характеристики личности несовершеннолетнего преступника и актуальные проблемы криминалистической оценки совершения преступления таким субъектом. Акцентируется внимание на социально-психологических аспектах формирования личности несовершеннолетнего преступника, которое помогает планировать и проводить эффективную деятельность по противодействию совершению преступлений несовершеннолетними. При помощи юридической литературы осуществлен анализ основных подходов к решению проблем криминалистической характеристики несовершеннолетней преступности и совершенствования путей расследования таких преступлений.

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних, криминалистическая характеристика, анализ элементов криминалистической характеристики преступлений, расследование преступлений.

Malanchuck P.M.

Educational-Scientific Institute of Law
Sumy State University

Shelest O.M.

Sumy State University

FORENSIC CHARACTERISTICS OF JUVENILE OFFENDER AND CRIMES COMMITTED BY JUVENILE OFFENDER

Summary

The article deals with the issues of forensic characteristics of the juvenile offender and the topical problems of forensic evaluation of the crime committed by such person. The emphasis is on the socio-psychological aspects of the juvenile offender's formation which helps to plan and navigate effective work for counteraction to juvenile delinquency. Through of legal literature we analyzed the main approaches to solving the problems of criminalistics characteristics of juvenile delinquency and improving the ways of investigating such crimes.

Keywords: juvenile delinquency, forensic characterization, analysis of elements of forensic characterization of crimes, investigation of crimes.